

גיטה אבינור: ושוב, הרנון הסה

בשנים האחרונות שוב נעשו ספריו של הרמן הסה רבי-מכר. גילוי המחודש של הרמן הסה בשום-פנים אינו גילוי ישראלי כי אם יבוא מאירופה וארצות-הברית. בשנות ה-60 עמדו כל כרכי הסה על המדפים הנידחים שבספריות כשהאבק מצטבר עליהם ורק גרעין קטן של גאמנים הופך והופך בהם, ואילו בשנות ה-70 שוב הם סחורה מבוקשת בשוק-הספרים בעולם המערבי. הסה עצמו נלחם כל ימיו בתופעות אופנתיות ובפולאריות זולה; שאונם והמונם של הבריות היו לו לטורח, ועל דלת ביתו הכפרי במונטנולה היה קבוע השלט: "נא להימנע מביקורים". כאשר הגיע פירסומו לשיא, עם שהוכתר בפרס-נובל בשנת 1946, לא ידע איך להתגונן מפני זרם המעריצים והמבקרים. מכתביו של הרמן הסה מסוף שנות ה-40 אל ידידו הטוב תומאס מאן מוכיחים עד כמה רגז הסופר ואיש-הרוח המזדקן על המוני הצעירים שלא התחשבו בשלט הנזכר והתעקשו לחזות בזיו פניו של בעל פרס-נובל, הגם שזה האחרון לא היה מעוניין כלל בחברתם. וכך כתב לידידו על צרותיו: "המבקרים באים בהמונים, ובחופשה הארוכה של מוסדות החינוך הגבוהים גם להקות שלמות של סטודנטים, בחלקם בחורים חביבים ומעניינים, אבל בכמויות כאלו אינני סובל גם אותם. — — — [הם] מבקרים כל מקום מפורסם וכל אישיות מפורסמת, כל יום וכמעט כל שעה הם עומדים כאן, צוחקים לפתובת 'נא להימנע מביקורים' על דלתי, מתנפלים עלי בפינות הנסתרות ביותר של גני, וכבר אירע שהביאו אותי, מתבודד זקן שכמותי, לידי התפר-צויות זעם — — —". הסה איננו עוד בחיים, אך אין זה מתקבל על הדעת שלהקות הסטודנטים של היום היו מוצאות חן וחסד לפניו יותר מדומותיהן בימים-עברו. שאלה אחרת היא האם גל ההערצה המחודש של יצירת הסה מתבסס על אינטרפרטציה רצינית ומעמיקה, ויש לו צידוק שאינו אך אופנתי בלבד, או שמא חסידי הסה החדשים והנלהבים נוהים אחר מקסם-שווא?

הרמן הסה גרמני היה על-פי לידתו ושווייצי על-פי בחירתו. הוא נולד בשנת 1877 בעיר הקטנה קאלב בשווארצוואלד שבגרמניה. נעוריו ועלומיו עמדו בסימן חיפוש מתמיד: הוא ברח מבית-הספר; גיסה ידו במקצועות רבים; נע ונד ממקום למקום. בתקופה של מיכון גובר והולך היה הסה חסיד נלהב של הליכה ברגל; כל גיבורי ספריו מגמאים מרחקים בצעידה של ממש, בלי להיעזר בכלי-הרכב למיניהם—בין שהם בני התקופה (למשל, פטר קאמנצינד), דור העתיד (יוסף קנכט) או ימי-הביניים (גולדמונד). כך היה גם הסה צועד בצעירותו. בד-בבד עם הטפתו לאידיאלים מופשטים לגמרי ("משחק פניני הזכוכית"), הוא מקדיש תשומת-לב אוהבת למלאכה יסודית ומדויקת הנעשית בידיים ממש ("פטר קאמנצינד", "ברקיס וגולדמונד", "מהלך החיים הרביעי"); הדגשה זו של מלאכת-כפיים והפנייה נגד המיכון ("זאב-הערבה") הן

יסוד בעל-חשיבות ביצירתו של הרמן הסה. הוא עצמו עסק במקצועות שונים עד שמצא את ייעודו. בתוך השאר עבד כחניך בבית-מלאכה לשעוני מגדלים וכנסיות. מכאן שכתבתו על חשיבותה של מלאכת-כפיים חרוצה ודייקנית אינה ענין תיאורטי מופשט אלא חוויה שנתנסה בה. את דרכו כסופר החל הסה בפירסום שירים ליריים וקטעי פרוזה, שלא מצאו הדים רבים בקהל הקוראים והמבקרים. בשנת 1904 התפרסם הרומן "פטר קאמנצינד", ואז יצא שמו של הסה ברבים. מכאן והלאה התיחד לכתיבה. ברבות הימים הסתייגה הבקורת מיצירת-הביכורים של הסה כבעלת ערך משני בכלל כתביו. גם הסה עצמו רמז על דרך חדשה כאשר פירסם את "דמיאן", בשנת 1919, לא בשמו הוא אלא בשם אמיל סינקלר, גיבור הספר. ואמנם הקיטוב – שהוא אבן-יסוד ברבות מיצירותיו של הסה ומתגלם בזוגות כמו דמיאן וסינקלר, נרקיס וגולדמונד, ה. ה. וליאו, יוסף קנט ופליניו דסיניורי – עדיין אינו מופיע ב"פטר קאמנצינד". עם זאת טעות היא להתעלם מן הקו הנמשך מאז יצירת הנעורים של הסה ועד ליצירתו המאוחרת. יש קירבה בין פטר קאמנצינד, בן-הכפר השויצי שניסה לצאת מכפרו "לעולם הגדול" וחזר שוב לכור-מחצבתו, אדם מזופך ומנוסה, לבין יוסף קנט, ה"מאגיסטר לודי" הנעלה, הדמות הגדולה האחרונה בכתבי הסה, הפונה מן הפרובינציה החינוכית קאסטאליה אל העולם הגדול.

פטר קאמנצינד מתחיל כבר לצעוד בדרך המיוחדת של הגיבור ההסאי. הוא בן כפר קטן השוכן בהרי-שוויץ. ניתנת לו ההזדמנות ללמוד ולצאת מכפר-מולדתו, והוא יוצא "לעולם הגדול". במרוצת השנים הוא זוכה למה שקרוי "הצלחה"; הוא נעשה סופר וקונה לו פרסום. הוא חש אמנם שאת היצירה הממשית, הגדולה שהיה עליו לכתוב עדיין לא כתב, ורק קטעים ורשימות ממנה נמצאים במגרתו. (מוטיב היצירה הנכונה, האמיתית, המהותית, שאינה נשלמת לעולם, חוזר גם ב"נרקיס וגולדמונד"). הצלחתו של פטר קאמנצינד היא היצונית בלבד. במישור היחסים האנושיים המצב קשה יותר. הידיד הקרוב והמסור ביותר של שנות העלומים, לו חייב פטר קאמנצינד הרבה בתחום התפתחותו הרוחנית, טובע בנהר.*

הנשים היפות המעטות, אשר לבו של קאמנצינד נמשך אחריהן, מקרבות אותו כידיד ולא כאוהב ונשמטות מבין ידיו עוד בטרם יצליח לבטא את רגשותיו אף לעצמו. לתחושת האושר והשלנה, שלא זכה לה ביחסיו עם נשים, הוא זוכה ביחסיו עם בופי המסכן, נכה, בו הוא מטפל במסירות. הסבל הקשה, שהוא מנת-חלקו של בופי, לא השחית את נשמתו ולא גרע מטוב-לבו ביחסיו עם העולם; ונכה מסכן זה, החסר השכלה פורמאלית, מלמד את פטר קאמנצינד יותר ממכרים נכבדים ומשכילים יותר. אך בופי החולה מת, כפי שאפשר היה לצפות מראש, ושוב נותר קאמנצינד בודד. סופו

* הרמן הסה מיחס ערך רב לידידות-נעורים. הנושא חוזר ברוב יצירותיו. ידידות-הנעורים מפורסמת ביותר בכתבי הסה היא אולי הידידות שבין סינקלר לדמיאן; אך יש גם זוגות ידידים אחרים שמרובה חשיבותם במסכת יצירתו של הסה. אני מתעכבת על נקודה זאת. כמו גם על מוטיב היצירה בלתי-הגמורה, עלימנת להדגיש את הרצף בכתבי הסה, מ"פטר קאמנצינד" ועד ל"משחק פניני-הזכוכית"; אך טעות תהיה זו להתעלם מרצף זה.

שהוא חוזר לכפר-מולדתו הקטן, כביכול כדי לטפל באביו הזקן והאלמן, אך למעשה כדי להשתבץ, לאחר הרבה חיפוש-שווא, במקום ובמסכת-חיים הראויים לו. היציאה מן הכפר, החיים בערים הגדולות, ההצלחות כביכול – כל זה לא היה כי אם חזיון-תעתועים ומקסם-שווא (הסה עוד עתיד להגיע לכתיבת סיפורים בהם אמנם היציאה לעולם הגדול מתרחשת רק בדמיונו של הגיבור, ומחזה דמיוני זה די בו להגיע לוותר על כל הערכים החיצוניים המדומים). טעה קאמנצינד שעזב את הכפר. אך אין השעה מאוחרת מכדי להביא תיקון לחיים אלה: מעתה והלאה יישאר בכפר-מולדתו; התיקונים הקטנים בבית ובחצר, וניהול משק-הבית למענו ולמען אביו, ממלאים את זמנו על הצד היותר טוב; לכשימות האב, בשיבה טובה, אפשר יקבל קאמנצינד לידיו את המסבאה הכפרית, וערב-ערב ימזוג לכל השתיינים השקטים מן היינות הטובים המשמחים לב אנוש; ² הוא יעסוק בענייני הכפר, וכבר עתה נבחר לתפקידים מועילים; ואולי, אולי, עוד יכתוב את היצירה הגדולה עליה חלם.

בשנת 1911, בעקבות משבר בחייו הפרטיים, ערך הסה מסע להודו. בכך קבע מבלי משים אופנה ספרותית. סיפורים על הודו, יש להניח, שמע הסה עוד בימי ילדותו, שפן סבו מצד אמו היה מיסיונר בהודו. אמנם, הסה נסע להודו בכוונות שונות לגמרי מאלו של הסב. הסב ביקש להביא אור לילידים וללמדם את דת האמת האחת והיחידה, ואילו הרמן הסה ביקש דווקא ללמוד מהם; הוא הושפע מתורת היוגה וחיפש במזרח תשובות לשאלות שנראה היה לו כי המערב המתפורר שוב אינו מסוגל לענות עליהן. אף לא מקרה הוא שאחד מספריו של הסה קרוי "מסע לארץ הקדם" (1932). השפעת המחשבה ההודית, או המחשבה ההודית כפי שהסה הבין אותה, ניכרת בכמה מספריו של הסופר, בראש וראשונה ב"סידהארטא" ובנספחות ל"משחק פניני-הזכור-כית". בכל-זאת, נטעה אם נראה את "סידהארטא" אך ורק בקשר להתעניינותו של הסה בפילוסופיה ההודית. "סידהארטא" משתלב במכלול יצירתו של הסה ובתמונת העולם שלו; ל"סידהארטא" עצמו קווים משותפים עם גיבורים אחרים של הסופר, למשל פטר קאמנצינד ונרקיס. גם אין לשכוח ש"סידהארטא" יצא לאור בשנת 1922, כלומר תשע שנים תמימות אחרי מסעו ההודי של הסה. שלש שנים לפני "סידהארטא" הופיע אחד הספרים המפורסמים ביותר של הסופר, "דמיאן". מכל אלה אפשר להסיק שכדאי להימנע מפישוט-יתר של הדברים. אגב, "אופנת הודו" הכתה גלים. עוד בשנת 1916 פירסם ואלדמר בונזלס את "המסע ההודי" שלו, ואילו אל הקורא האנגלו-סקסי הגיעה וולגאריזציה של הנושא בצורת הרומן של סומרסט מוהם, "על חוד התער" (1945).

בשנת 1912 פנה הסה עורף לגרמניה והשתקע בשוויץ. הבחירה בשוויץ כמולדת שנייה אינה מפתיעה במיוחד אצל הסה. לגבי סופר ומשורר הכותב גרמנית, הרי שוויץ היא ארץ בה אזורים שלמים דוברי-גרמנית. אגב, תומאס מאן, שבסוף ימיו חזר מארצות-הברית לאירופה ולא היה מוכן להתישב בגרמניה, בחר להשתקע סופית בשוויץ – מאותה סיבה. יש להוסיף כאן כי אמו של הרמן הסה היתה שווייצית-למחצה וחלק משנות ילדותו עשה הסופר בארץ זו. אף הגופים בספריו שווייציים ברובם, וזאת לא

רק לאחר שהשתקע בשוייץ, אלא אף שנים לפני כן; "פטר קאמנצינד" יצא לאור שמונה שנים בטרם יקבע הסה את מגוריו בארץ זו. הגם שהסה ביכר את הישיבה בשוייץ על הישיבה בגרמניה, לא הגיע מד לסיכסוך עם ארץ-מולדתו. ההתנגשות באה בשנות מלחמת-העולם הראשונה; הסה היה פאציפיסט. הוא אמנם פעל בשוייץ למען שבויי-מלחמה גרמניים, וגם הוציא עתון למענם, אך המאמרים שפירסם הביאו לתגובה חריפה נגדו בגרמניה. עוד שנים רבות-למען האמת, עד סוף ימיו-היה מתלונן על מכתבי השיטנה הרבים, ספוגי-הארס, שקיבל באותם ימים מגרמנים בגרמניה.⁸

שנות המלחמה היו קשות להסה. בנוסף למציאות הפוליטית שהקיפתו ניתכו עליו אסונות בחייו הפרטיים. בנו הצעיר חלה במחלה קשה וממושכת. אשתו (הראשונה; שלש היו לו בסך-הכל) אושפזה בבית-חולים לחולי-רוח. הסה הגיע עד סף התמוטטות ונוקק לטיפול פסיכיאטרי. האיש שהעריך את שלוות-הגנפש למעלה ממה שקרוי בעולם "הצלחה", ואשר גיבוריו הגדולים ניחנו בכושר מפתיע של שליטה-עצמית-הוא עצמו התנסה במשבר נפשי. בשנים שלאחר-מכן היה מציין תקופה זו כתקופת-מפנה בחייו. הסה הצליח להתגבר על בעיותיו ולשוב לחיי-יצירה פוריים; עיקר מפעלו הספרותי עוד היה לפניו. הרומן "דמיאן", שיצא לאור בשנת 1919, הביא פירסום מחדש למחבר-רו, ובפרט היתה ההתלהבות גדולה בקרב הצעירים. ראוי לומר שלמעשה נתקבלו כל ספריו החשובים של הסה באהדה ואפילו בהתלהבות; לכל אחד מהם (כמו "פטר קאמנצינד", "דמיאן", "סידהארטא", "זאב-הערבה", "גרקיס וגולדמונד", "משחק פניני-הזכוכית") היה חוג מעריצים קבוע. את "דמיאן" פירסם הסה לא בשמו שלו אלא בשמו של גיבור הספר: אמיל סינקלר. יש להניח, כי ביקש להשיג בזאת שתי מטרות: הוא ביקש להדגיש כי דרך כתיבתו השתנתה, כי עולמו הרוחני השתנה, ושוב אינו אותו אדם שכתב את "פטר קאמנצינד"; והשימוש בשם הגיבור הוא גם להטוט ספרותי, הבא לעורר רושם של מהימנות; בכך הופך הסיפור מפיקציה למעשה-שהיה. אולי גם היה הסה זקוק להוכחה בפני עצמו שמסוגל הוא לכבוש את קהל הקוראים מחדש בלי להיעזר כלל בפירסום שכבר נחל עד אז. יש להודות שמעשה אמיץ הוא מצדו של סופר להסתכן בצורה כזאת, אף שעד-מהרה יצא המרצע מן השק ונדע ברבים מי מתברו האמיתי של "דמיאן".

כותרת-המשגה של "דמיאן" היא: "סיפור נעוריו של אמיל סינקלר". ואכן, היה זה סיפור נעורים ועלומים אשר משך את הצעירים ואת הצעירים ברוחם. בכלל, הסה הוא סופר שתמיד היו לו מעריצים רבים בקרב הצעירים, וגם כיום מתבססת הפופר-לאריות המחדשת שלו במידה רבה על צעירי-אוניברסיטאות המחפשים ישועה רוח-נית בהשקפת-עולם אנטי-טכנולוגית. "דמיאן" ראה אור שנה לאחר מלחמת-העולם הראשונה, והוא דיבר אל לבם של צעירים שמלחמה זו העיבה על שנות התבגרותם ושינתה את מסלול חייהם. אין זאת אומרת כי "דמיאן" היה רומן-מלחמה. כלל וכלל לא. המלחמה מופיעה רק בדפים האחרונים של הספר.⁹ אך מדובר בספר הרבה על שקיעת המערב, ועל העולם החדש העתיד לקום מן ההריסות; מחשבה זו מתגברת

והולכת לקראת סוף הספר. הציפור המסתורית הבוקעת מקליפת הביצה; הביצה שאינה אלא העולם החייב ליהרס על-מנת שתוכל הציפור להינלד – אלה מן הסימנים הראשונים המסמלים את השקיעה הקרובה. יש ב"דמיאן" הרבה מן המסתורין ואפילו מן העירפול. דמותו של מקס דמיאן עצמו, חברו רב-ההשראה של סינקלר, היא דמות על-טבעית. גם אמו של דמיאן, הגברת אָווה היא חוה-אם-כל-חי, אינה אשה ככל הנשים כי אם סמל הנשיות והאמהות. דמיאן מופיע בפני סינקלר כשליח נעלה מעולם אחר ומוביל אותו לקראת ייעודו. עם זאת אין דמיאן אלא התגלמות כוחותיו הנפשיים של סינקלר עצמו; רק בשל כך מסוגל דמיאן להוליך את סינקלר אל עצמו, לגלות לסינקלר את הטמון בנשמתו שלו, ואכן, בסיומו של הספר מגיע סינקלר לאיחוד מלא עם דמיאן ידידו. דמיאן המת ימשיך בקיומו בתוך סינקלר. הרעיון של טישטוש הגבוי לות בין אדם לאדם עתיד לחזור, בצורה מקיפה הרבה יותר, כמה שנים לאחר כתיבת "דמיאן" ביצירה הבאה של הסה, "סידהארטא". ראיית האשה האמיתית כאם-כל-חי חוזרת ב"נרקיס וגולדמונד".

ב"דמיאן" ניכרת בבירור השפעה ניטשיאנית. רבים מן הסופרים הגרמנים הגדולים הושפעו באותן שנים מניטשה – ולראיה, תומאס מאן. בזכות "דמיאן" זכה הסה בפרס-פונטאנה ב-1919.

כאשר השתקע הסה בשווייץ החזיק עדיין בדרכון גרמני. רק תשע שנים לאחר שהתישב בשווייץ קיבל אזרחות שווייצית. (אגב, באותה שנה, 1923, התגרש מאשתו הראשונה; השנים נפרדו עוד זמן רב לפני כן. את ההרס וההתפוררות של נישואיו הראשונים תיאר הסה ברומן "רוסהלדה" משנת 1914. בניגוד ל"פטר קאמנצינד", "דמיאן", "סידהארטא", "זאבי-הערבה", "נרקיס וגולדמונד", "מסע לארץ-הקדם", "משחק פניני-הזכוכית" – שהם כאין ביוגרפיות רוחניות, משובצות ברקע שלעתיים אין לו כל קשר לחיי הסופר ("נרקיס וגולדמונד", "משחק פניני-הזכוכית") הרי "רוסהלדה" הוא רומן אוטוביוגרפי שרבים בו הקווים המקבילים לחיי הסופר. אשתו של הצייר וורגות, גיבור הספר, מעוצבת על-פי הדוגמה של מריה ברנולי, הפסנתרנית, אשתו הראשונה של הסה. מחלת דלקת-קרום-המוח של פייר וורגות הקטן יש לה הקבלה בחיי הסה; בנו הקטן אכן חלה במחלה זו. ב"רוסהלדה" אנו שומעים לראשונה על הנסיעה להודו; אחר מות בנו והתפוררות חיי המשפחה שלו, עומד וורגות לנסוע בחברת ידיד להודו (אגב, גם הסה נסע להודו בחברת ידיד, הלא הוא הנס שטורצנגר) ששם ימצא מרפא לנשמתו. "רוסהלדה", שהוא רומאן קונוונציונלי, כתוב היטב. ממחיש לנו בעליל כי לא כאן טמון כוחו המיוחד של הסה. מבחינה טכנית בלבד ודאי ש"רוסהלדה" עולה על "דמיאן", למשל, שרב בו חוסר-הבהירות. עם זאת, אין בו ב"רוסהלדה" אף לא מאום מן הקסם ששבה דור שלם של קוראים ל"דמיאן". הפשורה המיוחדת של הסה, שנשמעה כבר ב"פטר קאמנצינד", ובשנים האחרונות שוב עשתה לה נפשות לאחר תקופה של שיכחה, אינה נשמעת ב"רוסהלדה". מוזר שספר שיסודות אוטוביוגרפיים כה רבים בו משקף את תמונת מחברו בצורה חיוורת הרבה יותר מאשר רומנים, שלכאורה אין בהם כל יסוד אוטוביוגרפי ריאלי. אין גם להתעלם מן העובדה

שורגות הוא אמן⁶ שהאידיאל האמנותי שלו אינו עולה בקנה אחד עם דרכו של הסה ברומנים החשובים שלו. שאיפותיו האמנותיות של וורגות צנועות למעשה הרבה יותר מן השאיפות האמנותיות של הסה עצמו.

הנובילה "סידהארטא" התפרסמה בשנת 1922.⁶ זוהי נובילה המצטיינת בנקיון המבנה ובשקיפות. אין להגזים באופי ה"הודי" של הנובלה; לסידהארטא קווים משותפים עם גיבורים אחרים של הסה כגון פטר קאמנצינד, נרקיס, יוסף קנכט. ואכן, ב"מהלך החיים השלישי", הנמצא בנספחות ל"משחק פניני-הזכוכית", מתגלם יוסף קנכט בגילגול הודי, עדות נוספת לקירבה שבין הדמויות השונות. כשאר גיבורים של הסה, מחפש סידהארטא את דרכו וייעודו האמיתי. לגבי גיבוריו של הסה, מלים כגון "עושר", "תהילה" ו"שלטון" הן מושגים ריקים בועות של סבון. אם בפרק כלשהו בחייהם זוכים הם ב"הצלחה", הרי עד-מהרה הם מבחינים שלא זו היתה המטרה אליה שאפו. סידהארטא הוא בן למשפחת בראמינים ונועד להיות חכם וכוהן בראמיני. עליו גאוות אביו ואמו, מוריו וכל אשר סביבו. אלא שהדרך הסלולה לא נועדה לו; עם ידידו הנאמן גווינדא יוצא הוא להצטרף אל קבוצת סגפנים מן היער. גם בחברתם של אלה אין סידהארטא מוצא מנוח; הוא חש שתורת הסגפנים אינה אלא בריחה מן ה"אני", שיכחה לשעה קלה. עם גווינדא הנאמן הוא פונה אל גוטאמא, הבודה הנעלה, אשר שמעו הגיע אף אל הסגפנים. סידהארטא וגווינדא הם מזוגות הידידים הרבים המופיעים בכתבי הסה, המשלימים במהותם זה את זה; לעומת בריתות הידידים, לאשה חשיבות משנית בלבד.

הפגישה עם גוטאמא הקדוש היא נקודת-מפנה בחייו של סידהארטא. שעה שגווינדא מצטרף אל נזירי בודא חש סידהארטא ביתר-עוז את שידע עוד לפני כן: אין אדם, ולו גם הנעלה ביותר, שיוכל למסור לאחרים את סוד ההוויה. כל אדם חייב להתנסות בפל בעצמו; אין מי שיכול, על סמך נסיונו האישי, לפתור את שאלת קיומו של הזולת. הבודה הגיע לשלמות; סידהארטא אינו יכול להגיע לשלמות בדרך ההליכה אחר הבודה; הוא חייב ללכת בדרכו שלו, המיועדת רק לו. גם ב"דמיאן" מודגשת ההשקפה שסינקלר חייב בראש-וראשונה למצוא את עצמו, ללכת בדרכו שלו עד הסוף. אך עם זה ברור שבלי עזרת דמיאן לא היה סינקלר מוצא את עצמו; ידידו המופלא היה דרוש לו לגילוי-העצמי. ואפילו נקבל את הדעה שדמיאן וסינקלר אינם אלא אחד, הרי גם אז שונה הגישה שב"סידהארטא" מן הגישה שב"דמיאן". גם יוסף קנכט מ"משחק פניני-הזכוכית" שונה בכמה מהשקפותיו מסידהארטא. אמנם, גם יוסף קנכט צריך לחפש את ייעודו הספציפי, המיוחד לו בלבד; וכפי שעוד נראה, עליו לעזוב את קאסטאליה, ארץ האוטופיה. אבל יוסף קנכט הוא מורה ומחנך. הוא מוצא את מותו תוך כדי פעילותו החינוכית, בבקשו לרכוש את אמונו של תלמידו; והסופר מציין כי מותו של קנכט לא היה לשווא. ב"משחק פניני-הזכוכית" קיימת, אפוא, האמונה באפשרות של חינוך והוראה; סידהארטא כופר באפשרות זו.

בדרך הפאראדוקס, פונה סידהארטא מן הבודה אל עולם החושים והתאוות הארציות, עולם שהיה זר ורחוק לו עד כה. אהובה יפה הוא מוצא לו, עושר ונכסים. פרשה זו

בחיי סידהארתא מכונה "אצל האנשים-הילדים"; כלומר, מלכתחילה ברור כי אף שלב זה הוא שלב חולף בחיי סידהארתא, ולא עוד אלא אין לו חשיבות של ממש. ההגדרה "אנשים-ילדים" דיה להבהיר את יחסו האמיתי של סידהארתא לעולם חדש זה, בו הוא מנסה להתערות לזמן-מה. התפתחות מחויבת-המציאות היא, שעל סידהארתא לעזוב אורח-חיים זה ברגע שמתחילות לדבוק בו חולשותיהם ומגרעותיהם של האנשים-הילדים, ברגע שאינו מסוגל עוד לשמור על עליונותו כלפיהם באשר הוא עצמו מתחיל להידמות להם. ושוב עומד סידהארתא על פרשת-דרכים. עד עתה עבר את עולם ההגות הצרופה של הבראמינים, התאמן בסיגוף הגוף בחברת הסגפנים מן היער, ופגש בסמכות הדתית העליונה, באדם קדוש ונעלה, אלא שלא יכול לקבל תורה מפיו לפי שחייב היה לגלות את האמת הפנימית שלו בדרך ההארה-העצמית. אחרי החיפושים השונים בעולם הרוח פנה אל עולם החומר ונהנה מן ההנאות הצפונות בו. אחר כל אלה שוב אין סידהארתא איש צעיר. על סף הזיקנה, הוא עומד, ועדיין ידיו ריקות כשהיו לפני שנים. היכן ימצא מנוח? שאיפתו היתה לשכות את מהותו ולהתמזג ביקום כולו; רק כך יוכל להגיע אל הנירוואנה הנכספת.⁷

בזיקנתו מגיע סידהארתא אל הנירוואנה. הוא מצטרף אל דוברן זקן החי על שפת הנהר, אשר מצא את השלנה האמיתית. סידהארתא, שאך אתמול היה עתיר-נכסים, אף הוא הופך לדוברן עני ומאזין אל שפת הנהר. זו דרכו האמיתית. ההבדל העיקרי בין דרך זו לבין קודמותיה טמון אולי במידת הצניעות שבה. גם הדרכים הקודמות לא היו קלות. הרבה נדרש מן הבראהמיני; הרבה יותר מן הסגפן. אך היו אלו דרכים של אנשים נבחרים, שאמנם ויתרו על נכסים והנאות אך לא על גאוות ייחודם. לא בחברת בודא יעמוד סידהארתא על גורלו; גורלו מתחוויר לו בחברת דוברן זקן ועני, שאינו מפורסם בין הבריות ואין לו חוג תלמידים ומעריצים. בדרך ההאזנה לנהר לומד סידהארתא מה שלא היה יכול ללמוד אצל בני-האדם. הוא לומד לראות את האחדות בהתגלמותיה האינסופיות: "כל חטא טומן בקרבו את החסד, כל פעוט טומן בקרבו את הזקן, כל תינוק את המוות, כל גוסס את חיי-הנצח". מבחינה מסוימת יש כאן גם פיתוח של קו רעיוני מ"דמיאן": האמונה שניירוואנה וסאנסארה אחת הן מתאימה לתפיסה של האל אבראכסאס, שהוא האלוהים והשטן בהתגלמות אחת.

התחנה החשובה הבאה בדרכו של הסה היתה פירסום "זאב הערבה"⁸ בשנת 1927. (באותה שנה התגרש הסה מאשתו השנייה, אולם הפעם לא טרח לתאר את התהליך בפירוט, כדרכו ב"רוסהלדה"). כדי למנוע אי-הבנה ראוי שאדגיש כי איני מתעכבת כאן על כל ספריו ופירסומיו של הסה אלא רק על העיקריים והאפייניים שבהם. מבחינת מבנהו, "זאב-הערבה" מסובך יותר משאר ספריו של הסה. הנטייה האנטי-טכנולוגית, שבכל כתבי הסה מגיעה כאן לשיאה. יצוין גם שזאב-הערבה, הארי האלר, שמו מתחיל באותה אות כשמו של הרמן הסה. גם גיבור ה"מסע לארץ-הקדם" קרוי ה. ה. (אחרי "לוליטה" שוב אין אלו אותיות מבוקשות, אך הדבר היה שנים רבות בטרם יכתוב נאבוקוב את ספרו המדהים, שבינתיים שוב אינו מדהים). המשחק הסמלי בשמות מתבטא גם בשמה של האשה הבאה לעזור להארי האלר להתגבר על המשבר

הנפשי הקשה בו הוא נתון. שם האשה הוא הרמינה. הרמז הוא כפול: הרמינה היא התגלמות נשית של חבר-נעורים של הארי האלר, חבר-נעורים בשם הרמן. נוסף על כך, שמו הפרטי של הסה היה הרמן. הרמז, אם כן, עבה כקורת-בית-הבד. לא מקרה הוא שהרמינה היפה ורבת-התבונה היא סמל ולא אשה של ממש. לא בתיאור נשים עיקר כוחו של הסה. במידה שהנשים המופיעות מהותיות לעלילה ומיוחדות-במינן, הריהן סמלים—כמו הרמינה, כמו פראו אֶוּוּה. הנשים שאין להן פונקציה מיטאפיזית אינן אלא דמויות חירות בצד הגיבורים הגברים. אפילו אהובותיו הרבות של גולד-מונד אינן חורגות מכלל זה. בארץ האוטופיה החינוכית, קאסטאליה, אין לנשים מקום כלל; יוסף קנכט, ככל הנראה, אינו חש בהסרון אשה בחייו.

הארי האלר משתקף לקורא משלש זוויות-ראייה שונות. התיאור של בן-אחותה של בעלת-הבית הוא חיצוני בלבד; יש בו ידיעות שעל-פני השטח. המסה על זאב-הערבה אף היא דנה בהארי האלר מנקודת-ההשקפה האובייקטיבית-כביכול של מסתכל מן החוץ, אלא שהיא עוסקת בעולמו הפנימי של האלר ולא בפרטים חיצוניים. מלבד אלה, קיים סיפורו של האלר עצמו. כנרמז למעלה, אין בו מאום מקלות הסיפור של "נרקיס וגולדמונד", אף לא מן השקיפות והצלילות שב"סידהארטא". הארי האלר הוא אדם מסובך ביותר, נתון בעיצומו של משבר נפשי קשה; והמבנה המסובך עולה בקנה אחד עם הבעיות הטכניות.

חזיון-הדמים בסיום "זאב-הערבה" מבטא בצורה חריפה ביותר את פחדיו של הסה מפני ההתפתחות הטכנולוגית של המאה הזאת. בספרו החשוב הבא, "נרקיס וגולד-מונד" (1930), פנה הסה לנופים שונים לגמרי. הוא פנה עורף לתקופתו, שהיתה רקע לספרים כגון "פטר קאמנצינד", "דמיאן", "זאב-הערבה", ובחר ברקע מרוחק בזמן—ימי-הביניים. אפשר לקבוע את הזמן בעזרת מאורע היסטורי. גולדמונד, האמן הבודד, צופה בדרך-נדודיו בזוועות מגיפת-הדבר, זו המגיפה השחורה שעברה את אירופה. אמנם אין זה "רומן היסטורי" במובן המקובל; הסה אינו טורח לצייר תמונה של מנהגים, ארחות-חיים, פרטי לבוש וכדומה. יתר על כן: נרקיס וגולדמונד, שני גיבורי הספר, הם אנשים מודרניים; השיחות והוויכוחים ביניהם שייכים למאה העשרים—אף אם אינם מזכירים מכוניות ובתי-חרושת וכיוצא באלה. למעשה, אין מרחק של זמן בין הזוג נרקיס וגולדמונד לבין הזוג יוסף קנכט ופליניו דסיניורי, אף ששני הראשונים חיים בימי-הביניים ושני האחרונים בתקופת העתיד, לערך בשנת 2400. יוסף קנכט נוסע אמנם בשעת הצורך במכונית וברכבת שעה שנרקיס רוכב על סוס; אך אלה סממנים חיצוניים בלבד.

שמותיהם של גיבורי "נרקיס וגולדמונד" טעונים משמעות, אך אין לפרשם על דרך הפשט. נרקיס אינו הנער היפהפה המאוהב בעצמו המופר לנו מן המיתולוגיה היוונית. משמעות השם מורכבת ומסובכת הרבה יותר. נרקיס הוא מופנם, שקוע בעולמו הרוחני; ביסודו הוא בודד ומתבודד, וגולדמונד הוא האחד-והיחיד אותו היה נרקיס מסוגל לאהוב. נרקיס אינו נגוע בחטא האהבה-העצמית, כמו הנער היווני, אך הוא שקוע בעולמו הפנימי ויחסו הטוב והאדיב אל שסביבו נובע מהרגשת החובה והמש-

מעט-העצמית ולא מאהבת-אדם. נרקיס הוא נזיר, חבר במיסדר דתי, איש-הרוח. גולדמונד (גולדמונד-פה-הזהב) הוא אמן; פסל הוא, ולא, כפי שאפשר היה אולי לחשוב על סמך שמו, משורר. גולדמונד חי את חיי החושים שעה שנרקיס חי את חיי הרוח. המנזר בו מצטלבות דרכי השנים מעוצב על-פי דוגמת הסמינר התיאולוגי אשר במאולברון; זהו הסמינר התיאולוגי אליו נשלח הסה הנער ללמוד וממנו נמלט בגיל 14, כשהוא הורס בכך את תכניות הוריו שהועידו אותו לכהונה. מוזר שחרף בריחתו של הסה הצעיר מסמינר מאולברון זכר מוסד זה לטובה בכמה מיצירותיו; אמנם היה זה כעבור שנים רבות, כאשר שינה הסופר במידה רבה את דעתו על מהות החינוך.

עם הצטרפותו הרשמית של נרקיס למיסדר הנזירים⁹ מקבל הוא את השם יוחנן. כעבור שנים הוא מתמנה אב-מיסדר, ומלבד גולדמונד אין איש קורא לו עוד בשמו הקודם. יש מן האירוניה בבחירת השם יוחנן דווקא, שהרי יוחנן היה שמו של "המט-ביל" שעשה נפשות לנצרות, ואילו נרקיס משכנע את האדם היחיד האהוב עליו, את גולדמונד, שאין דרכו דרך הנזירות ושעליו לעזוב את המנזר ולצאת לעולם הגדול, על סכנותיו ושמחותיו. זאת הוא עושה בדרך הפסיכואנליזה המודרנית; כנזיר מימי-הביניים, יש להודות, הוא מקדים קימעה את מחשבות תקופתו. לעומת נרקיס, גולדמונד, בעל-פה-הזהב, הוא אקסטרוברט. נפשו יוצאת אל בני-האדם. גשים אוהבות אותו, ובורעותיהן הוא מוצא אושר בל-ישוער. רק כעבור שנים של נדודים והרפתקות מחוץ לחומות המנזר מוצא גולדמונד את ייעודו ושליחותו: עליו להיות אמן, פסל. מעשי-ידיו הם סובלימציה געלה וכללית יותר של נסיונו האישי הפרטי. מעטות היצירות שהוא מניח אחריו, כי על האמן לעבוד רק שהוא משוכנע כי שליחותו שליחות-אמת. כל מה שאינו טבוע בחותם האמת הפנימית הוא יצירת-סרק, בלי ספק מבטא הסה בתיאורו של גולדמונד את השקפותיו-הוא על האמן היוצר, ואין הבדל עקרוני בכך שגולדמונד הוא פסל ואילו הסה סופר. ה"אני מאמין" של גולדמונד תופס לגבי כל אמן.¹⁰ ראוי גם שלא לזלזל ברצינות וביסודיות בהן גולדמונד לומד את הצד הטכני של המקצוע. כנאה וכיאה לאמן מימי-הביניים, על גולדמונד לעשות תקופת-זמן כחניך ושוליה אצל אמן מושלם. כאן יש מצביון התקופה, שכן היה הסה מעוניין באספקט זה. אמנם, כשאר גיבוריו של הסה מגלה גם גולדמונד שאין דרך המורה דרכו ועליו להמשיך בחיפושיו, הפעם לבדו. אך אין בעובדה זו כדי לבטל את חשיבות הלימוד וההשתלמות. מדרך תיאור התפתחותו של גולדמונד כפסל משתקפות הן תפיסתו של הסה את מהות האמנות והן אהבתו הגדולה לעבודת-כפיים (עבודה שהעולם הטכנולוגי המודרני דחק אותה לקרן-זווית), לדיוק וליסודיות. חשד רציני יש בי שהמעריצים החדשים של הסה, מקרב צעירי-הצעירים, הנמשכים אל סופר זה דווקא בשל פנייתו כנגד המימסד וכנגד כמה מן האספקטים הפחות נעימים של העולם המודרני, אינם עומדים די הצורך על צד זה בנטיותיו והשקפותיו.

היצירה עליה חולם גולדמונד כל ימיו, פסל האשה-האם, אינה מגיעה לכלל ביצוע (כבר הזכרתי שגם פטר קאמנצינד אינו כותב את ספרו האמיתי). גולדמונד, בשעת

גסיסתו, אינו מצר על כך. דמות אמו, המופיעה לפניו, עוזרת לו לשאת את מותו. והוא שואל את נרקיס הנמצא על-ידו איך יוכל ידידו לשאת את מותו בבוא שעתו באין דמות-אם המגינה עליו.

על-פי הכותרת ייחס הסה משקל שווה לשתי הדמויות, לנרקיס ולגולדמונד. האמת היא שדמותו של גולדמונד היא השוררת בספר, והוא גם נשאר המנצח בוויכוח. שאלתו האחרונה של הגוסס, הגורמת לנרקיס זעזוע נפשי עמוק, מוכיחה זאת. מכל ספריו של הסה, "נרקיס וגולדמונד" הוא בעל העלילה הססגונית ביותר שבכל ספרי הסה. שעה שדרך התפתחותם של פטר קאמנצינד ואמיל סינקלר פנימית בעיקרה, הרי גולדמונד נודד בנופים פיטורסקיים (הסה אוהב תיאורי-טבע) וזוכה במנה גדושה של הרפתקות וחוויות.

למרבה-התמיהה, לא הוטל איסור על כתבי הסה בגרמניה לאחר 1933, אף שהשק-פותיו הפאציפיסטיות היו ידועות לכל. זו דוגמה נוספת לחוסר-ההשכלה וחוסר-ההבנה של קובעי הקו ה"תרבותי" ברייך השלישי ולצורה השרירותית בה מתקבלות החלטות במשטר טוטאליטארי כלשהו. אין לפרש עובדה זו כאילו התאימה כתיבתו של הסה לשלטונות הגרמניים. אחרי המלחמה יצא אמנם הגס האבה בהתקפה על התנהגותו של הסה בזמן המלחמה. פרטים ביחס לפרשה זו אפשר למצוא בחליפת-המכתבים שבין הסה ותומאס מאן.¹¹ בשבתו מחוץ לגבולות גרמניה, לא היה הסה מסוגל תחילה להעריך נכונה את המתחולל בארץ-מולדתו. אחר שנת 33 הביע דעתו כי המתרחש בגרמניה גלוי וידוע לו, כי אותה אווירה עכורה עצמה היא שגרמה לו לעזוב את גרמניה ב-1912. כאזרח שוייצרי ביקר עוד מספר פעמים אצל משפחתו בגרמניה אחר 1933. רק כעבור שנים ראה כי אכן גרמניה שלאחר 1933 גרועה לאין-ערוך מאותה גרמניה שהתנגד לה ועזבה ויותר על אזרחותה. משפחת אשתו נינו, שבחברתה מצא סוף-סוף את שלוות-הנפש, הושמדה במהנות-ריכוז. כאן ראוי להזכיר פרט נוסף: הרמן הסה, שעזב את גרמניה שנים רבות לפני הקמת הרייך השלישי, עמד בסירובו לפרסם דבר כלשהו בממות הספרותיות של גולי גרמניה אחרי שנת 33. הוא לא רצה להימנות בקהלם של אלה. הוא דחה בקשות חוזרות-ונשנות בענין זה, ואפילו את פני ידידו הוותיק תומאס מאן השיב ריקם. האמתלה הפורמלית היתה שהסה הוא בעל אזרחות שוייצית ורואה עצמו שוייצרי לכל דבר, ולכן אין לו ענין משותף עם אמיגרנטים גרמנים. מאחר שהסה המשיך בפירסום יצירותיו בגרמניה, על אף שהיה בעל אזרחות שוייצית, אין משמעות רבה לטענה זו. על רקע זה יובן אולי חוזר סודי של השלטונות הנאציים מן ה-27 למאי בשנת 1937:

"בניגוד להודעות ברוח שונה אני קובע בזאת בבירור שבהסכמתם של האדון הרייכס-מיניסטר להשכלת-העם-ולתעמולה ושל ועדת-המבחן המשרדית-המפלגתית להגנת הספרות הנאציונאל-סיוציאליסטית, אני מיצג, מטעמים מסוימים, את ההשקפה, שבעתיד לא יהיה הסופר הרמן הסה נתון לכל התקפה וכמו כן לא יושמו מכשולים בדרך הפצת כתביו ברייך".¹²

יש לזכור שבאותה תקופה בה זכו כתבי הסה המלצה חמה כל-כך, יצא חוזר אחר

שאסר בתוך השאר, על הפצת יצירותיהם של ה. ג. וולס, אנדרה ג'יד, אנדרה מורואה, איגנאציו סילוניה, אפטון סינקלר, ז'יל רומן, ו. ה. אודן, מרטין אנדרסון-נקסה, מנו טר בראק, זיגמונד פרויד, תומאס מאן, היינריך מאן, אלדוס האקסלי.¹³ קשה להבין את ההליכים הפועלים במשטר טוטאליטארי. קשה גם להניח שהאדון הרייכס-מיניסטר מצא ענין מיוחד בכתביו של הסה דווקא. רשאים אנו אפילו לפקפק אם האדון הרייכס-מיניסטר קרא בכלל את הספרים שהתיר – או שאסר.

ספרו האחרון החשוב של הסה הוא "משחק פניני-הזכוכית". הסה התחיל לעבוד על ספר זה עוד בשנת 1931. באותה תקופה לערך עבד הסה גם על הנובלה "מסע לארץ-הקדם", שיצאה לאור בשנת 1932 ואשר יש נקודות-מגע מסוימות בינה לבין "משחק פניני-הזכוכית". ברית הנוסעים לארץ-הקדם קרובה במהותה למיסדר הקאסטאלי. בשנים שלאחר-כך פירסם הסה כמה קבצי-שירים ומספר מסות. בשנת 1963 זכה בפרס הספרותי השוייצרי על שם גוטפריד קלר. כתיבת "משחק פניני-הזכוכית" נסתיי-מה בעצם ימי המלחמה והספר ראה אור בשנת 1943, בהוצאת-ספרים שוייצרית.

המצב העגום של המאה ה-20 משתקף בפתיחה של "משחק פניני-הזכוכית", רומן שזמן התרחשותו בעתיד. הסה החשיב רומן זה עד מאד. ידידו של הרמן הסה, תומאס מאן, העריך ביותר יצירת-זקונים זו של עמיתו, ושני הסופרים העירו לא אחת על קווים מקבילים בין "משחק פניני-הזכוכית" לבין "ד"ר פאוסטוס", ספרים שנכתבו לערך באותו פרק-זמן. אפשר להגדיר את "משחק פניני-הזכוכית" כאוטופיה פרוב-לימטית. מקום ההתרחשות הוא קאסטאליה, "פרובינציה פידאגוגית". כינוי זה לקוח מן הרומן החינוכי של גיתה, "וילהלם מייסטר".

אגב, הסה כתב בשעתו מאמר על "וילהלם מייסטר" ועסק הרבה ביצירה זו, ומובן שאין להתעלם מן ההקבלה ההפוכה בשמות: שם גיבורו של גיתה הוא "מייסטר" (אומן, אדון), ואילו שם-משפחתו של גיבורו של הסה הוא "קנכט" (עבד, משרת). ואכן, רצונו של יוסף קנכט לשרת, במובן הנעלה ביותר. ידיד-נעורים של יוסף קנכט הוא פליניו דסיניורי; השם הפרטי מצביע על שפע, ואילו דסיניורי משמעות אדון. הדמויות של יוסף קנכט ופליניו דסיניורי מקבילות לדמויותיהם של גרקיס וגולדמונד, כשיוסף קנכט קרוב בנפשו לגרקיס ופליניו דסיניורי ניחן בכמה מתכונותיו של גולד-מונד. אולם בניגוד ל"גרקיס וגולדמונד", הרי ב"משחק פניני-הזכוכית" יש דמות חשובה אחת, והיא דמותו של יוסף קנכט. דסיניורי אינו אלא דמות שולית ומטוש-טשת, וכל חשיבותו רק בפגישתו עם קנכט ובשילוב המוזר של גורלותיהם בסוף הספר. ממילא חסר דסיניורי את כשרונו, ייחודו וקסמו של גולדמונד ואין אנו למדים על חייו אלא כמה פרטים כלליים ביותר. יוסף קנכט הוא מורה ומחנך. הוא מגיע לתפקיד הנעלה ביותר במידרג הקאסטאלי; הוא מתמנה ל"מאגיסטר לודי". המאגיסטר לודי מנהל את משחקי פניני-הזכוכית, שהוא צירוף מופשט של כל הידע האנושי. המשחק מתפתח והולך, משתלם והולך; כל ידע נוסף נספג לתוכו. המשחק אינו מתנהל סתם כך, כשרירות-לבו של כל אחד; כפוף הוא לכללים ולמשטר פנימי, והצורה אינה נופלת בחשיבותה מן התוכן.

השמירה על כללי-התנהגות נאותים, על הצורה, היא אחד הנושאים החוזרים ביצירתו של הסה. כל הפרובינציה של קאסטאליה כפופה לחוקים חמורים של משמעת-עצמית. יוסף קנכט, שהגיע למעמד הגבוה ביותר בפרובינציה זו, נהג תמיד בהתאם לעקרונות הנעלים על מהותו הפרטית. חופש ההחלטה והבחירה שלו מתבטא לא בהתפרקות מסמכות עליונה אלא בקביעה עצמית של הסמכות לפיה עליו לנהוג—וכך הוא מגיע בסוף דרכו לידי התנגשות עם המידרג הקאסטאלי. קנכט שבגיל-העמידה מחליט בנפשו שקאסטאליה אינה אלא אי בודד של תרבות פנימית וחיזונית בעולם אכזר וסובל. נראה לו כי אין הוא רשאי להתעלם מצרכי העולם המקיף את קאסטאליה האידיאלית, האהובה, וכך הוא עושה מעשה שעדיין לא נשמע כמוהו בקאסטאליה: הוא מתפטר מתפקידו הרם ויוצא לעבוד כמורה ומחנך מחוץ לגבולות קאסטאליה. פאראדוקסאלית מגיע קנכט לשיא גדולתו בצאתו את קאסטאליה, בה הגיע לקצה גבול מפעלו כמאגיסטר לודי, המנהל של משחק פניני-הזכוכית, והוא מבקש לשרת את העולם שמחוץ לקאסטאליה, הזקוק ליד מכוונת ומדריכה יותר מן הפרובינציה הפידאגוגית המושלמת. וכיצד יכול אדם מסוגו של קנכט לשרת את העולם? שוב: כמורה ומחנך. הוא נוטל לידיו את חינוך בנו הבעייתי של פליניו דסיניורי. בבוקר היום השני בתפקידו החדש הוא מוצא את מותו במי-נהר קרים-כקרח; תלמידו הזמינו לשחייה והוא לא רצה לפגר אחר הצעיר, כדי שלא לאבד את השפעתו עליו. יוסף קנכט, שכה הרבה תרם לקאסטאליה, לא עמד בו כוחו לקרב את כל העולם כולו לפרובינציה הפידאגוגית. עוד בתחילת דרכו כשל ונפל. עם זאת, לא היה מפעלו לשווא. בנער אותו רצה לחנך לאנושיות מושלמת כבר הוטבע חותם חייו ומותו של יוסף קנכט. כן יש להניח שאזהרתו למנהיגי קאסטאליה מפני הסתגרות כלפי העולם החיצון אף היא החלה לפעול אחר מותו, ונוצרה פעולת-גומלים ענפה יותר בין הפרו-בינציה הפידאגוגית, שעיקר מהותה רוחנית, לבין העולם הגשמי, הזקוק כל-כך להדרכה.

חלק לא מבוטל מכוח-משיכתו של הספר טמון בעובדה שאין בו מסקנה סופית. הרמן הסה אינו איש של פתרונות. אפילו קאסטאליה, הפרובינציה המושלמת ביותר, איננה סוף הדרך ואיננה סוף-פסוק. ואם נמצא במקום כלשהו פתרון מסוים, הרי זה פתרון המתאים לאדם אחד בדרכו המיוחדת.

יש להדגיש שוב כי הגיבור של הסה המתמרד כנגד המימסד (תכונה שהיא מוקד-משיכה לגבי המעריצים הצעירים של הסה כיום) מקבל עליו עול קשה יותר. ארץ קאסטאליה בנויה בצורת מיסדר שבסדריו החיצוניים הוא דומה מעט למיסדר קאטולי. אין כלל מקום לחיי משפחה, והמגע עם נשים הוא חולף ונטול-חשיבות. גם בסיפוריו ה"הודיים" נלחם הסה כנגד היצרים הגופניים; כל חיי העולם הזה על רצונותיהם ותאוותיהם הם מיקסם-שווא. העדפתו של הסה את היחיד על הכלל אין פירושה מתן יזירות ליחיד לפעול על פי רצונו האישי הפעוט. היחיד חייב לשכוח את עצמיותו לחלוטין ולהתמזג בהוויה רחבה יותר.

בשנת 1946 זכה הרמן הסה בפרס-נובל. מעתה והלאה העמיסו עליו עוד פרסים לרוב.

הוא קיבל את פרס-גיתה של עיריית פראנקפורט. מן האוניברסיטה של ברן קיבל דוקטורט-כבוד-הוא, האיש שלא היה יכול להתאים עצמו לשום מסגרת חינוכית ובגיל חמש-עשרה ברח סופית מבית-הספר. בשנת 1950 הוענק לו פרס וילהלם ראבה. בשנת 1955 זכה בפרס-השלום של התאחדות-המו"לים הגרמנית. הפרסים והכיבודים לא שינו את אורח-חייו והלכותיו של המתבודד הזקן. מימיו לא שאף לעיטורי-כבוד חיצוניים, ובערוב ימיו לא הפך את עורו. בשנת 1962, בגיל שמונים-וחמש, נפטר באופן פתאומי בביתו במונטנולה, כתוצאה משטף-דם פנימי. פירסומו, שהגיע לשיא כאשר קיבל את פרס-נובל, דעך בשנות ה-60. המבקר קארל-היינץ דשנר, בספרו "קיטש, קונבנציה ואמנות",¹⁴ תקף בחריפות רבה כמה משיריו הלי-ריים של הסה כמו גם את "ברקיס וגולדמונד" והציג יצירות אלה כדוגמות מובהקות של קיטש ספרותי. כעבור שנים לא רבות שוב התהפך הגלגל: למן תחילת שנות ה-70 אנו עדים לפופולאריות מחודשת של הסה, למעלה מזו שזכה לה הסופר בחייו.

הערות

¹ Hermann Hesse—Thomas Mann : Briefwechsel, Suhrkamp Verlag. S. Fischer Verlag, 1968

² התעניינותו של הסה בנושא היין הטוב מוצאת לה ביטוי מובהק גם ב"זאב-הערבה".
³ באותן שנים התכתב הסה עם תומאס מאן, שהבטיח לו את עזרתו בפעילות למען השבויים הגרמניים העצורים בשוייץ. תומאס מאן התכתב בידידות רבה עם הסה הפאציפיסט, אולם ניתק את קשריו עם אחיו, היינריך מאן, מכיון שזה האחרון פאציפיסט היה...
⁴ גם ב"הר-הקסמים" לתומאס מאן מופיעה המלחמה בדפים האחרונים של הספר.
⁵ וורגות הוא צייר; להסה עצמו היו נטיות מובהקות לציור, וכמה מגיבוריו עוסקים באמנות הציור או הפיסול, אם כעיסוק יחיד (גולדמונד) אם כנטייה צדדית (אמיל סינקלר).
⁶ הרמן הסה: סידהארטא, סיפור נופח הודו; מגרמנית: אברהם כרמל: הוצאת שוקן, 1972.
⁷ נושא ההתמזגות, איבוד העצמיות, מופיע גם בסיפורים קצרים כגון "Piktors Verwandlungen".

⁸ הרמן הסה זאב הערבה; מגרמנית: עדנה קורנפלד; הוצאת שוקן, 1971.
⁹ ראוי לציין שהרמן הסה, בן למשפחת מיסיונרים פרוטסטאנטיים, הפגין הבנה וסימפאטיה לדת הקאתולית דווקא.

¹⁰ ראה הערה 5.

¹¹ ראה הערה 1.

¹² Joseph Wulf: Literatur und Dichtung im Dritten Reich. Rowohlt Verlag, 1966

¹³ כנ"ל. המכתב הנזכר נמצא בע' 204.

¹⁴ Karlheinz Deschner : Kitsch, Konvention und Kunst, 1957